

ตำนานการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรบาทในพระพุทธศาสนาเถรวาท
LEGEND OF THE OCCURRENCE OF THE BUDDHA'S FOOTPRINTS
IN THERAVADA BUDDHISM

พระวรวุฒิ วิสุทธิเมธี (โอทอง), ปูน ชมภูพระ

PhraWorawut Wisutthimethi (Othong), poon Chompoophra

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระนครศรีอยุธยา

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, PhraNakhonSiAyutthaya

คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏชัยภูมิ

Faculty of Education and Human Development Chaiyaphum Rajabhat University

Corresponding author, e-mail: warawut19952538.com, poon.192525@cpru.ac.th

วันที่รับบทความ (Received) : 1 พฤษภาคม 2568

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 2 พฤษภาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 3 พฤษภาคม 2568

บทคัดย่อ

รอยพระพุทธรบาท คือรอยพระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงประทับเอาไว้ยังสถานที่สำคัญหลายแห่ง เป็นนิมิตหมายแห่งคุณงามความดี ที่แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นต่าง ๆ เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลาย ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งรอยพระพุทธรบาทมักจะปรากฏบนแผ่นหินที่อยู่บนภูเขาสูง มีทั้งรอยพระบาทคู่และพระบาทเดี่ยว มีทั้งขนาดกลางและขนาดใหญ่ มีทั้งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ และไม่ปรากฏในคัมภีร์ ตามตำนานเล่าว่ามีอยู่ 5 แห่ง ได้แก่

1) รอยพระพุทธรบาทที่ภูเขาสุวรรณมาลี 2) รอยพระพุทธรบาทที่ภูเขาสุวรรณบรรพต 3) รอยพระพุทธรบาทที่เมืองโยนกบุรี 4) รอยพระพุทธรบาทที่ภูเขาสมณภูฏ 5) รอยพระพุทธรบาทที่ริมฝั่งแม่น้ำนมมทานที การเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรบาท นั้นไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ แต่เกิดขึ้นจากการอาราธนาของเหล่าเทวดา นาคราช ดาบส และมนุษย์ทั้งหลายได้ทูลขอให้พระพุทธองค์ ทรงประทับรอยพระบาทเอาไว้ อันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกถึงพระพุทธองค์ และเพื่อเป็นสังเวยสักการบูชา เพื่อให้เกิดความเป็นอุดมมงคลสืบไป

คำสำคัญ: ตำนาน, รอยพระพุทธรบาท, พระพุทธศาสนาเถรวาท, พระไตรปิฎก

Abstract

The Buddha's footprints are the footprints of the Lord Buddha who had stamped in many important places: it was the symbol of virtue that meant the prosperity of the Buddhism propagation in various regions in order to help all living beings to be free from suffering. The Buddha's footprints often appear on the stone of the highest mountains. There are footprints in both of the pair and single, it also is medium and large sizes, it also appears in and out of scriptures. There are five places in the legends, 1) the Buddha's footprint on Suwanmali mountain, 2) the Buddha's footprint in the Suwanna mountain, 3) the Buddha's footprint in the Yonaka-Pura, 4) the Buddha's footprint on the Sumana-kuta and 5) the Buddha's footprint at the Narmada river in India. The occurrence of the Buddha's footprint is not accident but it arose from the invitation of the deities, nagas, ascetics, and human beings who request him to put down his footprints as the spiritual anchor to remind the Lord Buddha and for worship to be the highest good fortune.

Keywords: Legend, Buddha's footprints, Theravada Buddhism, Tripitaka

บทนำ

โลกที่เราอาศัยอยู่ในทุกวันนี้ เป็นโลกที่เจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุ ทันสมัยทางด้านเทคโนโลยี เป็นโลกที่เต็มไปด้วยคติความเชื่อ ที่ปรากฏให้เห็นในรูปแบบต่าง ๆ มากมายแม้ในยุคปัจจุบันสังคมจะพัฒนาเจริญก้าวหน้าไปไกล แต่เรื่องราวและตำนานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ยังเป็นสิ่งที่มีความสำคัญกับคนไทยอยู่เสมอ อาจจะกล่าวได้ว่า ตำนานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อนั้นมาพร้อมกับมนุษย์ ตำนานและความเชื่อล้วนมีอยู่ในทุกหย่อมหญ้า และตำนานที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อความศรัทธาล้วนเป็นบ่อเกิดของ วัฒนธรรมประเพณีใหม่ ๆ ขึ้นมาทุกชาติทุกศาสนาแล้วแต่มีตำนาน และคติความเชื่อด้วยกันทั้งสิ้น ซึ่งตำนานอันเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มีความเชื่อเกี่ยวกับรอยพระพุทธรูปซึ่งเป็นรอยเท้าขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชาวพุทธเชื่อกันว่า เป็นเหมือนตัวแทนของพระบรมศาสดา ชาวพุทธจึงนิยมเคารพบูชากราบไหว้กันเป็นอย่างมาก และเชื่อกันว่าเป็นสิ่งมงคลศักดิ์สิทธิ์ เป็นของอันล้ำค่าสูงส่ง เป็นเหมือนสิ่งที่พระพุทธเจ้าทรงประทานให้มวลมนุษย์ได้กราบไหว้บูชาเพื่อความเป็นสิริมงคล ตำนานและการบังเกิดขึ้นของรอยพระบาทนั้น ล้วนแต่มีแง่คิดศีลธรรมคำสอน และเรื่องราวต่าง ๆ แอบแฝงไว้อย่างมากมาย จึงเป็นสิ่งที่ชวนให้บรรดาศาสนิกชนทั้งหลาย อยากค้นหาอยู่เสมอในเรื่องราวนั้น ๆ อย่างไม่มีวันจบสิ้น

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีตำนานที่เกี่ยวข้องกับการบังเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรูป อันหมายถึง รอยพระบาทของพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการเสด็จออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อโปรดเหล่าเวไนยสัตว์ในทวีปต่าง ๆ เมื่อพระพุทธองค์ทรงเสด็จไปที่ใด ก็ทรงประทับรอยพระบาทไว้ที่นั่นด้วย สำหรับรอยพระบาทของพระพุทธเจ้าโดยทั่วไปแล้ว ในสมัยที่พระพุทธองค์มีพระชนมายุอยู่ พระองค์ก็จะเสด็จดำเนินไปในสถานที่ต่าง ๆ มากมาย แต่ไม่จำเป็นว่ารอยพระบาทจะปรากฏอยู่ และให้คนทั่วไปเห็นได้

เพียงแต่ว่ารอยพระพุทธรูปจะปรากฏและให้คนอื่นได้เห็น ก็เนื่องด้วยอำนาจการอธิษฐานของพระพุทธรูปเท่านั้น หากว่าพระพุทธรูปไม่ได้ทรงอธิษฐานไว้ รอยพระพุทธรูปก็จะไม่ปรากฏให้เห็น ในพระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกายธรรมบท มาคันทียาสุตระ ได้กล่าวถึงการร้ายโศลกเพื่อทำนายนรอยพระบาท ตามตำราสัญลักษณ์ของนางพราหมณ์ ความว่า คนเจ้าราคะ พึงมีรอยเท้ากระหย่ง คนเจ้าโทสะ ย่อมมีรอยเท้าอันสั้นปีบ คนเจ้าโมหะ ย่อมมีรอยเท้าจิกลงส่วนคนมีกิเลสเครื่องมุงบังเปิดแล้วจะมีรอยเท้าเช่นนี้ พระสูตรนี้ได้แสดงให้เห็นถึง การบังเกิดขึ้นของรูปลักษณะรอยพระพุทธรูป ที่ปรากฏให้เห็นว่ารอยพระบาทของพระพุทธรูปนั้น มีลักษณะเป็นรอยพระบาทที่เรียบเสมอกัน เป็นรอยพระบาทของผู้มีบุญบารมีเป็นผู้ประเสริฐสุดในโลก

ในพระคัมภีร์พุทธรูปลักษณะ กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปเอาไว้เป็นคาถา ความว่า สุวัณณะมาลีเก สุวัณณะปัพพะเต สุมะนะกุญเญ โยนะกะปุเร นัมมะทายะ นะทียา ปัญจะปาทะวะรัง ฐานัง อะหัง วันทา มิทฺฐะเต ตามคัมภีร์ได้พยายามอธิบายถึงรอยพระพุทธรูปว่ามีอยู่ 5 แห่ง คือที่ภูเขาสุวรรณมาลี ภูเขาสังจพันธ์คีรี ภูเขาสมณกุญ ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที และที่เมืองโยนกบุรี ตามหลักฐานที่พระพุทธรูปทรงแสดงเอาไว้ คือรอยพระบาทที่พระองค์ทรงอธิษฐานไว้ให้เห็น ได้แก่ ประเทศอินเดีย และศรีลังกา แต่ไม่มีปรากฏในประเทศไทย รอยพระพุทธรูปในประเทศไทย จึงเป็นการสร้างจำลองขึ้นมาเพื่อให้ผู้น้อมระลึกถึงพระพุทธรูปเป็นสำคัญ รอยพระพุทธรูปแม้จะเป็นของจริง หรือจะเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้จำลองสร้างขึ้นมาก็ตาม ล้วนเป็นสิ่งที่ไม้อาจจะคาดคะเนรู้ได้ แต่มีจุดประสงค์ที่ยิ่งใหญ่ คือเพื่อให้พุทธศาสนิกชนทุกคน ได้เดินตามรอยรอยแห่งคุณงามความดี ยึดมั่นในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธรูป มีศรัทธาต่อพระรัตนตรัย ความเจริญรุ่งเรืองก็จะบังเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นสืบไป

ตำนานการเกิดขึ้น และความเป็นมาแห่งรอยพระพุทธรูป ซึ่งเป็นรอยพระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่น่าสนใจในเรื่องราวนี้ อาจจะมีเรื่องเล่าตำนานการเกิดขึ้นและคติความเชื่อ รวมถึงประวัติความเป็นมาที่ต่างกันไปเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันยังคงมีบรรดาศาสนิกชนให้ความสนใจในการเคารพบูชา และยังมีคุณค่าทางจิตใจ ต่อบรรดาผู้ที่มากราบไหว้เคารพบูชาอย่างยิ่ง รอยพระพุทธรูปอาจจะเป็นเสมือนสิ่งที่ได้แฝงเอาไว้ด้วยคติธรรมคำสอน ในรูปแบบที่เป็นลักษณะแห่งรอยเท้า คือรอยแห่งคุณงามความดีที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพื่อให้บรรดาเหล่าพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย ให้เดินตามทางสายกลางที่พระองค์ทรงค้นพบ และทรงวางเอาไว้เป็นหลักธรรม เป็นคุณธรรมในแงุ่มุมที่สะท้อนให้เห็นผ่านเรื่องราวต่าง ๆ ล้วนเป็นสิ่งที่สอนให้ศาสนิกชนทุกคน ควรยึดมั่นในหลักคุณธรรมความดีงาม อันจะนำพาไปสู่เป้าหมายสูงสุด คือความพ้นทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง

ตำนานการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนาเถรวาท

รอยพระพุทธรูป คือรอยพระบาทขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่พระองค์ทรงเสด็จจาริกเที่ยวไปโปรดเหล่าเวไนยสัตว์ในสถานที่ต่าง ๆ รอยพระบาทของพระพุทธรูปเปรียบเสมือนการมาประกาศพระศาสนา ในดินแดนหรือในแคว้นนั้น ๆ ปรากฏว่ามีทั้งรอยพระบาทคู่และรอยพระบาทเดี่ยว รอยพระบาทของพระพุทธรูปเป็นดุจรอยแห่งความดี ที่พุทธศาสนิกชนจะต้องเดินตามรอยบาทของพระพุท

องค์ คือการประพจน์และการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ รอยพระพุทธรูปมักจะปรากฏอยู่ในหินที่อยู่บนภูเขาสูง และมักจะปรากฏอยู่ในประเทศที่มีการนับถือพระพุทธศาสนา รอยพระพุทธรูปนั้นสามารถแยกออกเป็น 3 ประเภท คือรอยพระบาทขนาดกลาง และรอยพระบาทขนาดใหญ่ รอยพระบาทเดี่ยว และรอยพระบาทคู่ รอยพระบาทที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา และรอยพระบาทที่ไม่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา ซึ่งรอยพระพุทธรูปนั้นถือว่าเป็นของมงคล เพราะว่าเปรียบเสมือนตัวแทนของพระพุทธเจ้า กษัตริย์ในสมัยก่อนจึงนิยมสร้างรอยพระพุทธรูปขึ้นเพื่อถวายเป็นพุทธรูปบูชา แต่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏตามหลักฐานว่ามีการสร้างรอยพระพุทธรูปในประเทศอินเดีย และศรีลังกา รอยพระพุทธรูปที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงประทับเอาไว้ในสถานที่ต่าง ๆ ที่ปรากฏว่าเป็นตำนานปรัมปรา และที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่ามีอยู่ 5 แห่ง คือรอยพระพุทธรูป ที่ภูเขาสุวรรณมาลี รอยพระพุทธรูป ที่ภูเขาสุวรรณบรรพต รอยพระพุทธรูป ที่ภูเขาสมณภูม รอยพระพุทธรูป ที่เมืองโยนกบุรี รอยพระพุทธรูป ที่ริมแม่น้ำนันทา รอยพระพุทธรูปในแต่ละแห่งนั้น เปรียบดังการมาประกาศพระสัทธรรมของพระพุทธองค์ ที่จะช่วยเหลือเวไนยสัตว์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

ความสำคัญของรอยพระพุทธรูปในพระพุทธศาสนาเถรวาท

รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งการเสด็จเข้ามา ส่วนวงกลมในรอยพระบาทคือธรรมจักรนั้น อาจจะเป็นเครื่องหมายแห่งคำสอนที่ประทานไว้เปรียบได้กับล้อหมุนพาเข้าไปหาความเจริญ การเคารพบูชาสถานที่และวัตถุอันมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเป็นส่วนพระองค์นั้น เริ่มมีขึ้นตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ยังมีพระชนม์ชีพอยู่ สถานที่หลายแห่งในอินเดียซึ่งมีความเชื่อกันว่า พระพุทธองค์เคยเสด็จไปนั้นได้กลายเป็นปูชนียสถานที่มีผู้คนไปนมัสการบูชาแทนตัวพระพุทธเจ้า ในขณะที่ไม่ได้ประทับอยู่ ที่นั้นซึ่งบางแห่งมีความเชื่อว่ามีรอยรอยการสัมผัสของพระพุทธองค์อย่างถาวร เป็นสักขีพยานถึงการได้เสด็จมาและเป็นที่ระลึกถึงพระองค์และพระธรรมซึ่งพระองค์ได้ประทานไว้แก่โลก รอยพระบาทของพระพุทธเจ้าเป็นปูชนียวัตถุที่ชาวพุทธ ได้กราบไหว้บูชามาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน รองจากพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์แล้ว รูปและรอยพระพุทธรูปดูเหมือนจะเป็นสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธเจ้าที่บูชากันโดยแพร่หลายที่สุดทั้งในอดีตและปัจจุบัน การบูชารอยพระพุทธรูปเพื่อระลึกถึงพระพุทธองค์ ที่กระทำโดยการสร้างสัญลักษณ์ต่างๆ ในการสื่อความหมายเพราะยังไม่มี การสร้างรูปเคารพขึ้นในสมัยนั้น ด้วยเหตุผลทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งเชื่อว่าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก ไม่มีบุคคลใดที่จะมาเปรียบเสมอเหมือนพระองค์ได้ พระองค์ทรงเป็นหนึ่งเดียวเป็นเอกบุรุษผู้ทรงคุณค่าเพียงพร้อมด้วยปัญญาบารมี

ตามคำบาลีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ความว่า อปปฏิมา คือไม่มีภาพที่เท่าเทียม อีกทั้งยังเชื่อกันว่า การหลงติดในรูปเคารพเป็นความอับปัญญา ประเด็นดังกล่าวหากคิดเป็นการคิดหาเหตุผลตามความเป็นจริง โดยที่ไม่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องอาจจะกล่าวได้ว่า มูลเหตุที่ไม่ปรากฏการสร้างรูปเคารพของพระพุทธเจ้า ที่เป็นรูปบุคคลขึ้นในช่วงระยะเวลาแห่งนี้คงเนื่องจากว่าคงไม่มีผู้ใดจดจำ หรือสามารถถ่ายทอดลักษณะของพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องได้ การที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้นจึงไม่สามารถสื่อสารให้ผู้คนรับรู้ได้ว่าลักษณะอย่างไรที่หมายถึงพระพุทธเจ้า การใช้สัญลักษณ์เล่าเรื่องราวในพุทธประวัติ

จึงดูจะเป็นทางออกที่เหมาะสมซึ่งช่างเลือกใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ที่สร้างขึ้นในสมัยนั้น เช่น พระนางสิริมหามายาขึ้นเหนี่ยวกิ่งไม้สื่อถึงพุทธประวัติตอนประสูติ การสลักไม้สื่อถึงการออกมหาภิเนษกรรม บัลลังก์ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์สื่อถึงการตรัสรู้ ธรรมจักรและกวางหมอบสื่อถึงการปฐมเทศนา สลุปสื่อถึงการเสด็จดับขันธปรินิพพาน รอยพระพุทธรูปสื่อถึงการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเข้ามาของอิทธิพลจากภายนอกที่มีเป้าหมาย คือดินแดนส่งผลให้ประเทศอินเดียได้รับรู้แนวคิดและคติความเชื่อใหม่ ๆ ประชาชาติที่เข้ามามีบทบาทต่อวัฒนธรรมอินเดียในระหว่างนั้น คือกรีกและโรมันที่มีแนวคิดการเคารพบูชาเทพเจ้า และสร้างรูปเคารพบูชาเทพเจ้าของตนขึ้นมา โดยยึดถือความงดงามทางสรีระร่างกาย ศิลปะอินเดียคงได้รับเอาแนวคิดในลักษณะเช่นนี้ไปสร้างเป็นรูปเคารพ ส่งผลให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปขึ้น ราวพุทธศตวรรษที่ 6 ในศิลปะคันธารราช ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นศิลปะอินเดียสมัยแรกที่เกิดการสร้างพระพุทธรูป หลังจากนั้นการสร้างรูปเคารพในระบบสัญลักษณ์จึงเริ่มปรับเปลี่ยนบทบาทกลายเป็นเพียงองค์ประกอบที่ช่วยสนับสนุนพระพุทธรูป ให้ถ่ายทอดเรื่องราวตามพุทธประวัติได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ตามการเคารพบูชาสัญลักษณ์เพื่อระลึกถึงพระพุทธรองค์ ไม่ได้หมดหายไปสัญลักษณ์บางอย่างได้ถูกสร้างขึ้น แยกออกมาโดยเฉพาะได้รับความนิยมสืบทอดการเคารพบูชา มาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณจนกระทั่งในปัจจุบัน เช่น รอยพระพุทธรูป เนื่องจากการเดินทางมาเผยแผ่ธรรมะของพระพุทธเจ้า ตลอดระยะเวลาอันยาวนานถึง 45 พรรษา พระองค์ทรงเดินทางไปยังเมืองต่าง ๆ มากมายจึงทำให้เกิดการสร้างรอยพระพุทธรูปของพระพุทธองค์ ไว้เป็นที่ระลึกถึงหรือเพื่อเป็นการยืนยันว่า พระพุทธเจ้าและพระธรรมของพระองค์ได้เสด็จมาถึงสถานที่แห่งนั้นจริง ผนวกกับวัฒนธรรมประเพณีของอินเดียที่แสดงออกถึงการเคารพบูชาตามคติโดยการสัมผัสที่ละอองเหงื่อ รอยพระพุทธรูปจึงถือว่าเป็นสิ่งที่ควรเคารพบูชาตามคติศาสนาพุทธประเภทบริโศคเจติย์ หมายถึง สถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ และวัตถุอันพระองค์ที่พระองค์เคยใช้สอยหรือสัมผัส เช่น ต้นพระศรีมหาโพธิ์ บาตรไม้เท้า และเครื่องบริวารอื่น ความคิดในลักษณะดังกล่าวคงได้รับการแพร่หลายโดยรวดเร็ว

ทุกเมืองที่นับถือพระพุทธศาสนาต่างมุ่งหวังที่จะให้เมืองของตนเป็นเมืองที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาโปรดในครั้งพุทธกาล การสร้างสัญลักษณ์รอยพระพุทธรูป จึงอาจจะเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้เกิดความเชื่อถือ การเคารพบูชาและความศรัทธาในพระพุทธศาสนาในหมู่พุทธศาสนิกชน รอยพระพุทธรูป หมายถึง รอยเท้าของพระพุทธเจ้าซึ่งเรียกกันตามความเห็นของคนทั่วไป แต่ความจริงแล้ว รอยพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึงการเสด็จออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นคติความเชื่อของชาวลังกาหวีปที่ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จไปที่ใดก็จะประทับรอยพระบาทไว้ที่นั่นด้วย ตามคติความเชื่อที่ถูกกล่าวขานต่อกันมาคือเมื่อพระพุทธเจ้าครั้งประสูติเสด็จพระดำเนินได้ 7 ก้าว หมายถึง พระพุทธเจ้าทรงเผยแผ่พระศาสนาครั้งพุทธกาลได้ 7 แคว้น ทุกย่างก้าวแห่งรอยพระบาทไว้ 7 แห่ง มีมูลเหตุเกิดขึ้นจากสองคติต่างกันคือเป็นคติของชาวมัชฌิมประเทศ หรือชาวอินเดียในครั้งโบราณอย่างหนึ่ง เป็นคติของชาวลังกาหวีปคือชาวลังกาในปัจจุบันอย่างหนึ่ง สำหรับคติของชาวมัชฌิมประเทศ เดิมถือกันตั้งแต่ครั้งพุทธกาลและก่อนหน้านั้นว่าไม่ควรสร้างรูปเทวตา หรือมนุษย์ขึ้นไว้บูชาเจติย์ที่พุทธศาสนิกชนสร้างขึ้นเมื่อก่อนพ.ศ. ๕๐๐ จึงทำแต่สลุปหรือวัตถุต่าง ๆ เป็นเครื่องหมายสำหรับบูชาแทนองค์พระพุทธเจ้า ซึ่งรอยพระพุทธรูปก็เป็นวัตถุอย่างหนึ่งที่นิยมทำกันในสมัยนั้น

ส่วนคติที่ถือกันในลังกาทวีปนั้นเกิดขึ้นภายหลัง โดยอ้างว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงประทับรอยพระพุทธบาท ไว้ให้เป็นที่สักการบูชา มีอยู่ 5 แห่ง ได้แก่ ที่ภูเขาสุวรรณมาลี ภูเขาสุวรรณบรรพต ภูเขาสมณภูม เมืองโยนกบุรี ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทา ซึ่งรอยพระพุทธบาทจัดเป็นบริโศกเจดีย์ ซึ่งเป็นเจดีย์ประเภทหนึ่งในสี่ประเภทของพระพุทธเจดีย์ สร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชาแด่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความเข้าใจของหลายคนคิดว่า รอยพระพุทธบาทคือรอยเท้าของพระพุทธเจ้า แล้วหลายคนคิดว่าจะเป็นไปได้อย่างไรรอยเท้าคนจะใหญ่โตอะไรปานนั้น แล้วจะประทับลงบนหินได้อย่างไร แล้วลายรอยพระบาทจะหลากหลายอะไรอย่างนั้น ถ้าวางมาพิจารณาโดยเนื้อแท้ กล่าวคือ พระพุทธศาสนาเป็นกลุ่มอเทวนิยม หมายถึง ศาสนาที่มีหลักธรรมเป็นแก่นยึดเหนี่ยว ไม่ได้สอนให้ยึดติดตัวบุคคล ดังที่คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ที่ว่าผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา หลังพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วบรรดาลูกศิษย์ทั้งหลายก็น้อมนำคำสั่งสอนเป็นที่ตั้ง ครั้นเวลาล่วงเลยผ่านมามากหลายร้อยปี เหล่าผู้ศรัทธาพระพุทธศาสนา เริ่มมองหาตัวแทนหรือสัญลักษณ์ ที่เมื่อเห็นแล้วทำให้จิตระลึกถึงพระพุทธองค์ในยุคนั้น คงไม่เหลือบุคคลที่เคยเห็นพระพุทธเจ้าพระองค์จริงแล้ว การจะวาดรูปหน้าพระพุทธเจ้าก็ไม่เหมาะสม ไม่รู้ว่าพระพุทธเจ้าควรมีหน้าตาอย่างไรเหล่าผู้ศรัทธาพระพุทธศาสนา จึงดำริสร้างถาวรวัตถุที่บ่งถึงพระพุทธเจ้า แต่ละที่จะสร้างรูปเสมือนพระพุทธเจ้าแต่ให้ระลึกว่า ตรงนั้นเสมือนมีพระองค์อยู่ ได้แก่

- 1) ปางประสูติ คือจะสร้างเพียงดอกบัว 7 ดอก มีพระพุทธมารดาขึ้นอยู่ใต้ต้นสาละแต่จะไม่สร้างรูปพระพุทธเจ้าวัยกุมารยืนบนดอกบัว
- 2) ปางตรัสรู้ คือจะสร้างเฉพาะบัลลังก์เปล้า ที่พระองค์นั่งตรัสรู้
- 3) ปางปฐมเทศนา คือจะสร้างเฉพาะธรรมจักร และกวางหมอบ
- 4) ปางที่บ่งถึงพระพุทธเจ้ายามเผยแผ่ธรรมมะ คือจะสร้างเป็นรอยพระพุทธบาท โดยอาศัยคติความเชื่อว่า เมื่อบุคคลเดินก้าวย่างไปทีใด สิ่งที่เหลือร่องรอยไว้คือรอยเท้า

การสร้างรอยพระพุทธบาทไม่ใช่รอยเท้าจริงของพระพุทธเจ้า แต่เป็นการสร้างถาวรวัตถุที่เพื่อให้มนุษย์และเทวดาได้เห็นแล้วระลึกถึงองค์สัมมาพระพุทธเจ้า เพื่อให้รอยพระพุทธบาทมีความแตกต่างจากรอยเท้าบุคคลธรรมดา ผู้สร้างก็จะวาดรอยเส้นนิ้วเท้าเส้นเท้าให้ดูแตกต่างพิเศษหรือบางครั้งก็จะใส่สัญลักษณ์ธรรมจักรลงไปบ้าง ส่วนพระพุทธรูปนั้นได้มีการสร้างในภายหลัง โดยดำริของพระเจ้าเมณโณร ทหารของพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชที่ได้ยกให้ครองอินเดีย และเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา หลังจากสนทนารธรรมกับพระนาคเสน อันเป็นที่เรารู้จักกันดีในบันทึกมิลินทปัญหา ด้วยพื้นเพเป็นชาวกรีกมีความเชี่ยวชาญในการปั้นรูปทิวเขาต่างๆ จึงสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาดังที่เราเห็นในปัจจุบัน รอยพระพุทธบาทเนื่องจากถือว่า เป็นสิ่งแทนพระพุทธเจ้าไม่ว่าจะใหญ่หรือเล็ก เป็นสิ่งที่เรารำลึกถึงพระพุทธคุณขององค์พระบรมศาสดา

รอยพระพุทธบาทที่พระพุทธองค์ทรงประทับไว้ในที่ต่าง ๆ ล้วนเป็นรอยพระบาทแห่งคุณงามความดีที่พระพุทธองค์ทรงได้เคยเสด็จจาริกไปเผยแผ่พระธรรมคำสอนในสถานที่ต่าง ๆ แล้วทรงอธิษฐานประทับรอยพระบาทเอาไว้ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าพระองค์ทรงได้เคยเสด็จมาประกาศพระสัทธรรมยังสถานที่แห่งนั้น ซึ่งจะเห็นว่าการแสดงความเคารพ สักการะบูชารอยพระพุทธบาทนั้นถือว่าเป็นบุญใหญ่ เพราะเป็น

คุณเครื่องที่จะทำให้เราได้ระลึกนึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อสักการบูชาบ่อย ๆ เราย่อมมีพระพุทธรูปเป็นอารมณ์ เพราะรอยพระบาทของพระพุทธรูปเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป เวลาเราบูชาก็หมายความว่าเรามีใจที่ผูกพันกับพระพุทธรูป ใจอยู่ในบุญอยู่กับความบริสุทธิ์ การทำอย่างนี้มีอานิสงส์ใหญ่ ไม่มีประมาณ เราควรระลึกนึกถึงพระพุทธรูปเสมอกายวาจา และใจของเราจะได้สะอาดบริสุทธิ์

ประเภทของรอยพระพุทธรูปในพระพุทธรูปศาสนาเถรวาท

ส่วนประเภทของรอยพระพุทธรูป สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1) ประเภทที่หนึ่ง คือรอยพระพุทธรูปขนาดกลาง และรอยพระพุทธรูปขนาดใหญ่ เช่น รอยพระพุทธรูปขนาดกลาง ได้แก่ รอยพระพุทธรูปบนยอดเขาสุมนกูฏ และรอยพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ได้แก่ รอยพระพุทธรูปที่โยนกปุระ 2) ประเภทที่สอง คือรอยพระพุทธรูปเดี่ยว และรอยพระพุทธรูปคู่ เช่น รอยพระพุทธรูปเดี่ยว ได้แก่ รอยพระพุทธรูปที่ยอดเขาสุวรรณบรรพต และรอยพระพุทธรูปคู่ ได้แก่ รอยพระพุทธรูปที่โบราณสถานสระมรกต และ 3) ประเภทที่สาม คือรอยพระพุทธรูป ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และรอยพระพุทธรูปที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น รอยพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ รอยพระพุทธรูปที่เขาฉ่องจันทร์คีรี และรอยพระพุทธรูปที่แม่น้ำนันทมา และรอยพระพุทธรูปที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ รอยพระพุทธรูปที่โยนกปุระ และรอยพระพุทธรูปที่เขาสุวรรณมาลี

ในประเทศไทยได้มีการค้นพบรอยพระพุทธรูป ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถึง 598 แห่ง และในส่วนของรอยพระพุทธรูปที่น่าสนใจหลายแห่ง จึงจะเห็นได้ว่ามีอยู่มากมายหลายแห่งแปลว่าพระองค์ได้เสด็จออกเผยแผ่พระธรรมคำสอนไปทั่วประเทศไทยของเรากี่ว่าได้ ในประเทศไทยของเรานั้น บางครั้งได้สร้างพระพุทธรูปจำลองขึ้นด้วย ทั้งที่ก็มีมณฑปที่สร้างขึ้น หลังได้ค้นพบรอยพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ แต่ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ อาจจะเป็นการจำลองรอยพระพุทธรูปก็ตาม ความหมายที่ต้องการจะสื่อถึงว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหล่านมนุษย์ ผู้ที่นับถือในศาสนาพุทธต่างนับถือในองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถือว่ารอยพระพุทธรูปที่เกิดขึ้นนั้น ล้วนแล้วแต่เป็นตัวแทนของพระองค์ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นจริงหรือไม่จริง ความศรัทธายังคงอยู่ตราบเท่าที่มนุษย์ยังคงมีศาสนาเป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจ และประเภทของรอยพระพุทธรูป คัมภีร์ปิฎกสุตตันตปิฎกแต่งขึ้นโดยพระพุทธรูปโฆษาจารย์ อธิบายความว่า รอยพระพุทธรูปมีอยู่ 3 ประเภท คือรอยพระพุทธรูปที่มีขนาดกลาง และขนาดใหญ่ รอยพระพุทธรูปเดี่ยวรอยพระพุทธรูปคู่ รอยพระพุทธรูป ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และรอยพระพุทธรูป ที่ไม่ได้ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

ตำนานรอยพระพุทธรูปในอินเดีย

สมัยอินเดียโบราณไม่นิยมการสร้างรูปเคารพที่แสดงถึงพระพุทธรูป โดยถือว่ารูปเคารพนั้นเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่มีตัวตนสมัยนี้จึงไม่มีการสร้างรูปเคารพ โดยพิจารณาได้จากภาพสลักตอนต้นที่แสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธรูปประวัติก็ไม่ปรากฏกายของพระพุทธรูป แต่ว่าจะมีการแสดงสัญลักษณ์ของพระพุทธรูป ซึ่งไม่เป็นรูปมนุษย์ เช่น ธรรมจักร ฉัตร แท่นหิน และรอยพระพุทธรูป ซึ่งเริ่มมีมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3

ปรากฏที่ลูกทรงตั้งและทับหลังของรั้วล้อมรอบสถูป เมืองการหุต เป็นต้น ในระยะต่อมา การสร้างรูปเคารพในพระพุทธศาสนาเข้ามาก็เริ่มมีการสลักพระพุทธรูประยะหลังจากพุทธศตวรรษที่ 6 สัญลักษณ์ที่ปรากฏในรูปรอยพระพุทธรูปบาทแทนองค์พระพุทธรูปนั้น โดยมากจะอยู่ในลักษณะการจัดกระจายโดยถือว่าเป็นสัญลักษณ์ของพุทธดำเนินหรือการย่างเหยียบที่หนึ่งทีใด ซึ่งต่อมาในสมัยอมราวดีตอนต้น ยังมีการสลักสัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูปเจ้าเป็นการเล่าเรื่องอยู่เป็นอันมาก แต่ในขณะเดียวกันความนิยมในการทำรูปเคารพก็กำลังแพร่หลายจึงเกิดมีการทำรอยพระพุทธรูปในฐานะรูปเคารพเดียวขึ้นมาในช่วงนี้

หลักฐานการบูชารอยพระพุทธรูปและรูปพระพุทธรูป พบอยู่ในศิลปะและโบราณคดีอินเดียมาตั้งแต่ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 5 รูปที่พบส่วนใหญ่เชื่อว่า มีเจตนาทำเป็นรูปจำลองของฝ่าพระบาทสำหรับเคารพบูชาแทนองค์พระพุทธรูป ซึ่งสอดคล้องกับประเพณีอินเดียที่ทำการเคารพบุคคลที่พึงเคารพบูชาที่เท้าของคนผู้นั้น คติของชาวอินเดียถือว่า รอยพระพุทธรูปที่ได้สลักขึ้นเป็นรูปเคารพนั้นถือเป็นอุเทสิกเจดีย์สร้างขึ้นเพื่ออุทิศต่อพระพุทธรูป เพื่อให้พุทธศาสนิกชนระลึกถึงพระธรรมคำสอน ที่พระพุทธรูปเจ้าได้ประทานเอาไว้ จนกระทั่งพระพุทธศาสนาได้มีการเผยแผ่ไปยังดินแดนอื่น จึงทำให้รอยพระพุทธรูปบาทแพร่หลายมากยิ่งขึ้น พุทธศตวรรษที่ 10 พระภิกษุนักธุดงค์ชาวจีน กล่าวว่ามีการบูชารอยเท้าอันเชื่อกันว่าเป็นรอยพระพุทธรูปบาทอันแท้จริง ที่พระพุทธรูปเจ้าได้ทรงประทับเอาไว้ ซึ่งมีหลายแห่งในอินเดีย หลักฐานการบูชารอยพระพุทธรูปและรูปพระบาท มีพบอยู่ในศิลปะและโบราณคดีอินเดียประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ 5 รูปที่พบส่วนใหญ่เชื่อว่า มีเจตนาทำขึ้นมาเพื่อเป็นรูปจำลองของฝ่าพระบาทเพื่อเคารพบูชาแทนพระพุทธรูป สอดคล้องกับประเพณีอินเดียที่ได้กระทำความเคารพบูชาบุคคลที่พึงเคารพบูชาที่เท้า ซึ่งรูปพระพุทธรูปและรอยพระพุทธรูปบาท มักจะทำเป็นรอยพระบาทคู่แบบสลักนูนและสลักเว้าลงไปในหิน

โดยเชื่อกันว่าเป็นรูปจำลองฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปเจ้า ส่วนการสร้างรอยพระพุทธรูปบาทจะสร้างให้แตกต่างจากรอยเท้าของคนธรรมดา เพื่อให้รู้ได้ง่ายว่าเป็นรอยเท้าของพระพุทธรูปเจ้า ลักษณะฝ่าพระบาทของพระพุทธรูปเจ้าได้ปรากฏอยู่ในมหาปทานสูตรและลักษณะสูตร ในพระสูตรตันตปิฎกของทีฆนิกาย กล่าวถึงพระพุทธรูปลักษณะมหาปฐิสลักขณะ 32 ประการ มีลักษณะของพระบาทอยู่ด้วย 5 ประการ คือ 1) พื้นฝ่าพระบาทเรียบเสมอกันเมื่อเหยียบจะเหยียบถึงพื้น พร้อมกันเมื่อยกก็พ้นจากพื้นพร้อมกัน 2) ใต้ฝ่าพระบาททั้งสองมีจักรมีซี่ก้านหนึ่งพื้นมีกุ่มม่นคงสมบูรณ์ 3) ส้นพระบาทยาวนิ้วพระบาทยาวอ่อน 4) หลังพระบาทมีมังสะอุม และ 5) ฝ่าพระบาทอ่อนนุ่มและมีลายดังตาข่าย ต่อมาเริ่มพบรูปพระบาทประกอบอยู่กับสัญลักษณ์อื่น เช่น พระธรรมจักรและตรีรัตน์ะ รวมกันเป็นเครื่องหมายแทนองค์พระพุทธรูปเจ้า มีการทำแผ่นหินสลักนูนเป็นรูปพระบาทคู่อุทิศให้กับพุทธสถาน ซึ่งประดิษฐานอยู่บริเวณทางเข้าออกให้ผู้มาเยือนได้กราบไหว้ เหมือนเป็นการกราบพระบาทของพระพุทธรูปเจ้า เมื่อตนเองมาถึงและกราบพระบาทเมื่อลากลับ

รูปพระบาทที่เก่าแก่ที่สุดในอินเดียพบที่เมืองการหุต ทางภาคกลางของอินเดีย และสาณูจีทางภาคเหนือของอินเดียเป็นรูปพระบาทคู่ มีสัญลักษณ์รูปจักรอันหมายถึงพระธรรมจักร ปรากฏอยู่กลางฝ่าพระบาททั้งสองสมัยต่อมาเริ่มมีรูปมงคลอื่น เช่น เครื่องหมายรูปสวัสดิกะ หมายถึง ความหมุนเวียนของกาลเวลาชั่วนิรันดร์ เครื่องหมายตรีรัตน์ะพบในศิลปะแบบอมราวดี นอกจากนี้ ยังมีรูปภัทรบิฐ คือบัลลังก์ของกษัตริย์ สัญลักษณ์ของอำนาจ และยศศักดิ์ และรูปดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ของน้ำ และความอุดมสมบูรณ์

ความเจริญรุ่งเรือง และความบริสุทธิ์ รอยพระพุทธรูปที่แคว้นคันธารราช บนฝ่าพระบาทนั้นมีเครื่องหมาย พระธรรมจักร สวรรดิเกะ ตรีรัตน์ ดอกบัว รูปพระบาทมีลักษณะเป็นธรรมชาติหลังจากนั้น สัญลักษณ์ที่ ประกอบอยู่รอบพระธรรมจักรมีมากขึ้น

ตามคติเรื่องมงคล 8 เช่น คันฉ่อง คอช้าง ปลาครุ่ ตรีรัตน์ หมอน้ำ ศรีวิตสะ สวรรดิเกะ และวัชรมาน สมัย อมราวดีตอนต้น ราวพุทธศตวรรษที่ 8 มีการสลักสัญลักษณ์แทนพระพุทธรูป เป็นการเล่าเรื่องแต่ความนิยม ในการทำรูปเคารพ กำลังแพร่หลายจึงเกิดมีการทำรอยพระพุทธรูปในฐานะรูปเคารพเดี่ยว ขึ้นมาลักษณะ ของรอยพระพุทธรูปที่มีการสร้างขึ้นในอินเดีย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 3 เสาสถูปที่เมืองการุหุตและสาญจินัน มีลักษณะตามที่กล่าวเอาไว้ในลักษณะสูตร และมหาปาทานสูตรความว่า พระลักษณะของพระบาท ประดิษฐานเสมอกันดี อันเป็นลักษณะที่ใครชมไม่ได้ ลักษณะพระบาทมีลายจักรแสดงถึงการมีบิราร มาก ลักษณะโดยละเอียดคือทรงเหยียบพระบาทเสมอกัน บนพื้นจรดฝ่าพระบาทเต็มที พระมหาบุรุษเป็น มนุษย์ในชาติก่อน เป็นผู้นำความสมบูรณ์มาให้แก่มหาชนเป็นอันมาก บรรเทาภัย คือความกลัวจนหวายใน ความคุ้มครองป้องกันเพราะผลกรรมนั้นเมื่อจุติจากไตรทิพย์ เวียนมาโลกย่อมได้ลายจักรทั้งหลาย มีสีกำแพง หนึ่งมีกมฺมโดยรอบในฝ่าพระบาททั้งสอง แสดงถึงความเป็นผู้มีบิรารมาก ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม สมัยคันธารราชลักษณะของรอยพระพุทธรูป ผิดไปจากที่ลักษณะสูตรและมหาปาทานสูตรกล่าวไว้เล็กน้อย คือรูปรอยพระพุทธรูปสมัยนี้มีลักษณะคล้ายรอยเท้าของมนุษย์ทั่วไป ตรงกลางฝ่าพระบาทเป็นรูป ธรรมจักร ส่วนตรงสันพระบาทเป็นรูปบัวบานรองรับตรีศูล ซึ่งอยู่เหนือดอกบัวขึ้นไปปลายนิ้วเป็นรูปสวัสดิ เกะ นอกจากนี้ยังมีรอยพระพุทธรูปแบบพิเศษที่มีลักษณะที่สำคัญ คือมีการสลักรูปรอยพระพุทธรูปทั้ง แบบองค์เดี่ยวและรอยพระพุทธรูปคู่ โดยไม่มีรูปธรรมจักรและรูปสัญลักษณ์มงคลอื่น ที่บริเวณตอนกลาง และสันพระบาท ดังที่ปรากฏอยู่โดยทั่วไปนับเป็นรอยพระพุทธรูปแบบพิเศษสันนิษฐานว่า เป็นการสลัก เลียนแบบรอยเท้าของมนุษย์ตามธรรมชาติ รอยพระพุทธรูปแบบนี้ มีเจตนาให้เป็นรูปสัญลักษณ์แทน ความหมายของการประทับ รอยพระพุทธรูปของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อยืนยันการ ปรากฏพระองค์ในสถานที่นั้น เปรียบเสมือนบริโศกเจดีย์ รวมทั้งอาจจะกลายเป็นสัญลักษณ์การประดิษฐาน ของพระพุทธรูปศาสนา เช่น รอยพระพุทธรูปที่พุทธรักษา เป็นรูปรอยเท้าที่สลักอยู่บนด้านตัดของแผ่นหินรูป ครึ่งวงกลม น่าจะเคยเป็นส่วนบนขององค์ระฆังของสถูปหินขนาดเล็ก ความนิยมในการใช้รูปฝ่าเท้าคู่แทน พระพุทธรูปเจ้าเสื่อมลงหลังจากมีการสร้างพระพุทธรูปเป็นมนุษย์ขึ้น ส่วนความเชื่อรอยพระพุทธรูปยังมีต่อ ในอินเดีย แต่ว่าการทำรูปรอยพระพุทธรูป และรอยพระพุทธรูปในอินเดียนั้น คงเริ่มจะหมดไปหลังพุทธ ศตวรรษที่ 10

ตำนานรอยพระพุทธรูปในลังกา

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ไปในลังกา ประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ 9 โดยพระมหินทรีโอรสของ พระเจ้าอโศกมหาราช เรื่องราวของรอยพระพุทธรูปนั้นว่า ลังกามีคตินิยมในการสร้างรอยพระพุทธรูป แพร่หลายมากที่สุดเห็นได้จากจารึกหลักที่ 3 และ 8 สมัยพระยาลิไทแห่งกรุงสุโขทัย ซึ่งมีการกล่าวถึงการไป พิมพ์เอารอยพระพุทธรูปมาจากเขาสุมนกูฏในลังกา เพื่อมาประดิษฐานยังอาณาจักรสุโขทัยถึง 4 แห่ง

แสดงให้เห็นถึงความนิยมของคติการบูชารอยพระพุทธรูปในลังกา เชื่อว่ารอยพระพุทธรูปเป็นบรมธาตุเจดีย์เนื่องด้วยพระพุทธรูป แสดงถึงการเป็นผู้รับมรดกทางศาสนาและศาสนาจะรุ่งเรืองที่เกาะลังกา ตลอดไป ถือว่าเป็นการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ตลอดไปในทางศาสนา สามารถพิจารณาได้จากการที่ประเทศลังกา มีการจำลองรอยพระพุทธรูปเพื่อนำไปประดิษฐานภายในบริเวณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ผู้คนได้ทำการสักการบูชา เช่น รอยพระพุทธรูปที่พระเชตวัน และรอยพระพุทธรูปที่เมืองอนูราธปุระ

ความนิยมการสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อแสดงถึงการเป็นตัวแทนและเป็นพุทธรูปในลังกา ทำให้ดินแดนใกล้เคียงหรือดินแดนที่มีการนับถือศาสนา ได้รับเอาคติเกี่ยวกับการสร้างรอยพระพุทธรูปมาด้วย ไม่ว่าจะเป็นในประเทศพม่าหรือเขมร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศรีลังกาที่เก่าแก่และที่สำคัญที่สุด ได้แก่ พงศาวดารมหาวงศ์ซึ่งเขียนขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ 10 กล่าวว่า การบูชารอยพระพุทธรูปในประเทศศรีลังกานั้น เริ่มมีมาในสมัยพุทธกาลเมื่อพระพุทธรูปได้เสด็จมาเยือนประเทศนี้ ตามคำทูลเชิญของเหล่าพญานาค ผู้อาศัยอยู่ในแม่น้ำกัลยาณี และได้ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนยอดเขาสุมนกูฏ การประทับรอยพระบาทนี้ เป็นการประกาศชัยชนะของพระพุทธเจ้า และของพระพุทธศาสนาที่มีต่อเทพเจ้าและศาสนาเดิมของเกาะลังกา รูปพระบาทที่พบในศิลปะลังกา แยกตามลักษณะได้ 2 ชนิด ได้แก่

1) รูปพระบาทคู่ คือส่วนใหญ่ทำตามแบบ และประเพณีที่รับมาจากศิลปะอินเดียแบบอมราวดีจะทำเป็นรูปสลักนูนอยู่ในกรอบสี่เหลี่ยม โดยมีวิวัฒนาการของรูปพระบาท คือรูปทรงและประดับมีลักษณะง่ายกว่าตัวอย่างที่รับมาจากอินเดีย มีการเพิ่มรายละเอียดเล็กน้อย ซึ่งเป็นลักษณะของลังกาเอง รูปมงคลที่เคยล้อมรอบธรรมจักรในสมัยแรกหายไป มีฉัตรปรากฏขึ้นระหว่างฝ่าเท้าทั้งคู่ ต่อมาธรรมจักรกลางฝ่าพระบาท และเส้นแสดงรายละเอียดของนิ้วเท้าจะหายไป ฝ่าเท้าจะมีลักษณะเรียบ และมีเส้นรอบนอกเป็นทรงเลขาคณิต

2) รูปพระบาทเดี่ยว คือถ้าเป็นรูปประติมากรรมจะสลักเว้าลงในแผ่นหิน หรือทำเป็นรอยเส้นขีดลงในหิน ส่วนมากเป็นรูปพระบาทข้างซ้าย เชื่อว่ามีเจตนาสร้างจำลองรอยพระพุทธรูปบนเขาสุมนกูฏจัดอยู่ในประเภทบรมธาตุเจดีย์โดยสมมุติ

บทสรุป

รอยพระพุทธรูป คือเป็นรอยพระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงประทับเอาไว้ยังสถานที่สำคัญหลายแห่ง อันเป็นนิมิตแห่งคุณงามความดี แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ทั้งหลายให้หลุดพ้นจากทุกข์ รอยพระพุทธรูปมักจะปรากฏบนแผ่นหินที่อยู่บนภูเขาสูง มีทั้งรอยพระบาทคู่และพระบาทเดี่ยว มีทั้งขนาดกลางและขนาดใหญ่ มีทั้งปรากฏอยู่ในคัมภีร์และไม่ปรากฏในคัมภีร์ ตำนานเล่าว่ามีอยู่ 5 แห่ง คือรอยพระพุทธรูป ที่ภูเขาสุวรรณมาลี รอยพระพุทธรูป ที่ภูเขาสุวรรณบรรพต รอยพระพุทธรูป ที่เมืองโยนกบุรี รอยพระพุทธรูป ที่ภูเขาสุมนกูฏ และรอยพระพุทธรูป ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ส่วนการเกิดขึ้นของรอยพระพุทธรูปนั้นไม่ได้เกิดขึ้นโดยบังเอิญ เกิดขึ้นจากการอาราธนาของเหล่าเทวดา และมนุษย์ ทูลขอให้พระพุทธรูปทรงประทานรอยพระบาทเอาไว้ เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจให้ระลึกถึงพระองค์

เอกสารอ้างอิง

- นันทนา ชุตินวงศ์. (2533). รอยพระพุทธรูปในศิลปะเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- ผาสุข อินทรารุณ. (2542). หลักฐานทางโบราณคดี. กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2547). ศิลปะทวารวดี. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2552). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- พระชัยวัฒน์ อชิโต. (2559). ตามรอยพระพุทธรูป. กรุงเทพมหานคร: ปัญญาชน.
- เดชา สุทธิกานต์. (2558). ตามรอยพระพุทธรูป. กรุงเทพมหานคร: สยาม.
- บุญเลิศ เสนานนท์. (2560). ตำนานพระพุทธรูป. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก.
- จวน คงแก้ว. (2554). พุทธศิลป์ในรอยพระพุทธรูป. กรุงเทพมหานคร: สหวิทยาการไทย.
- พระวิเทศโพธิคุณ. (2545). อันว่าศรีลังกา. กรุงเทพมหานคร: บันลือธรรม.
- นันทนา ชุตินวงศ์. (2554). รอยพระพุทธรูปในเอเชียใต้. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- พีรพล พิษณุพงศ์. (2533). รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- มณฑียร ศุภลักษณ์. (2541). รอยพระพุทธรูปในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: เอสพี.
- หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล. (2529). รอยพระพุทธรูปที่สระมรกต. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ.
- ลักขณา รุ่งเรือง. (2554). รูปลักษณะรอยพระพุทธรูป. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- มนัส โอภากุล. (2543). รอยพระพุทธรูปที่วัดเขาดีสลัก. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- สินชัย กระบวนแสง. (2522). รอยพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร